

УДК:373.5.091.322-053.6

асистент кафедри теорії і методики
природничо-математичних дисциплін
початкової освіти Буднік Світлана
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки (м.Луцьк),
вчитель біології КЗ «Л НВК ЗОШ І-ІІІ ст. №22 - ліцей »

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ГУРТКОВІЙ РОБОТІ

Анотація. Актуальність теоретичного обґрунтування педагогічних умов виховання суб'єктності підлітків у гуртковій роботі в процесі дослідницької діяльності обумовлена сензитивністю визначеного вікового періоду для розвитку дослідницької суб'єктності школярів. Метою статті є визначення педагогічних умов ефективного виховання суб'єктності підлітків у гуртковій роботі в процесі дослідницької діяльності. Відзначено, що успішному формуванню дослідницької суб'єктності підлітків на заняттях гуртка сприяють: модифікація змісту дослідницької діяльності підлітків у гуртковій роботі; використання інтерактивних форм і методів; суб'єкт-суб'єктна взаємодія компетентного керівника гуртка та підлітків; розвинена самоактуалізація та позитивна мотивація дослідницької діяльності школярів, їх стійка потреба в саморозвитку та самовдосконаленні.

Ключові слова: педагогічні умови, дослідницька діяльність, суб'єктність підлітка, дослідницька суб'єктність підлітка, гурткова робота.

Annotation. Actuality of theoretical grounding for pedagogical terms of research subjectedness education among teenagers in circle work in the process of

research activity is conditioned by sensitivity of certain age period for development of schoolchildren's research subjectedness. The aim of the article is determination of pedagogical terms for effective education of subjectedness among teenagers in circle work in the process of research activity. It is specified that successful forming of research subjectedness among teenagers in circle work promote factors as follows: modification of research activity content among teenagers in circle work; use of interactive forms and methods; subject-subject co-operation of the competent group leader and teenagers; developed self-actualization and positive motivation of schoolchildren's research activity, their persistent necessity in self-development and self-perfection.

Keywords: pedagogical terms, research activity, teenager subjectedness, teenager research subjectedness, circle work.

Вступ. Ефективною формою виховання дослідницької суб'єктності учнів середнього шкільного віку в позакласній роботі є гурткова робота, яка сприяє розвитку логічного мислення, інтелектуальної діяльності школярів та вдосконаленню процесу засвоєння наукових понять. Адже, виконуючи дослідницькі завдання, підліток зазнає якісних змін у структурі діяльності та особистості в цілому. Саме у процесі дослідницької діяльності він розвиває дослідницькі вміння й навички, у нього формується власна дослідницька позиція. Тому визначення зовнішніх обставин, які впливають на ефективність розвитку особистості підлітка, його можливостей у пізнанні нового, пошуку істинного є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблемі виховання підлітків присвячено низку педагогічних (Ш. Амонашвілі, А. Белкін, Н. Виноградова та ін.) та психологічних (І. Дубровіна, В. Мерлін, О. Петровський та ін.) досліджень, які у вихованні особистісних якостей особистості надають важливого значення включення її в різні види життєдіяльності. Питання усвідомлення особистістю самої себе як суб'єкта діяльності у підлітковому віці розкриваються К. Абульханової-Славською, І. Бехом, В. Знаковим, О. Леонтьєвим, І. Неволіним С. Рубінштейном та ін.

Масове поширення гурткової роботи в освітніх закладах та відчутна результативність групової виховної роботи зумовили дослідження цього феномену такими відомими педагогами і науковцями, як В. Бондаренко, О. Гончар, Л. Новікова, Г. Пустовіт, А. Щерба та інші. Дослідники акцентують увагу на таких особливостях виховної діяльності, як функціонування різних аспектів виховання, врахування психофізіологічних, вікових та індивідуальних особливостей залучених до них дітей і молоді, задоволення їхніх інтересів і потреб у самореалізації.

Основні вимоги щодо виховання дослідницької суб'єктності у підлітків шляхом гурткової роботи знайшли своє відображення в Законах України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про охорону дитинства», «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст.», Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності та інших нормативних документах, які визначили провідні напрями дослідницької вихованості особистості.

Водночас зауважимо, що проблема виховання дослідницької суб'єктності підлітків у гуртковій роботі ще не має достатнього теоретичного та методичного обґрунтування у педагогічній науці.

Метою статті є визначення педагогічних умов ефективного виховання підлітків як суб'єктів дослідницької діяльності у процесі гурткової роботи.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття «умова» як педагогічна категорія трактується в науковій літературі досить неоднозначно. З. Курлянд вважає, що педагогічна умова – це явище, яке викликає інше явище, стає причиною; явище, яке взаємодіє з тим або іншим у процесі розвитку цілого, до якого воно належить, є чинником; явище, яке зумовлює існування іншого, є умовою [3]. Е. Зеєр під педагогічними умовами розуміє різноманітні обставини процесу освіти, які забезпечують досягнення поставленої мети [1], а І. Бахов – комплекс взаємодіючих заходів навчально-виховного процесу, який спрямований на

формування певної компетентності та забезпечує перехід на більш високий рівень її сформованості [6].

Отже, адаптуючи ці визначення до нашого дослідження, можна зазначити, що педагогічні умови виховання суб'єктності підлітка у гуртковій роботі – це такі зовнішні обставити, які свідомо створюються суб'єктами педагогічної освіти у навчально-виховному процесі гурткової роботи, і впливають на ефективне виховання у підлітків власного суб'єктивного погляду на дослідницьку проблему, виявлення оптимальних шляхів її вирішення, формулювання обґрунтованих висновків власної пошукової діяльності.

У процесі наукового пошуку умовами ефективної актуалізації підлітка як суб'єкта дослідницької діяльності у гуртковій роботі нами визначено:

- модифікація змісту дослідницької діяльності підлітків у гуртковій роботі;
- використання інтерактивних форм і методи в процесі гурткової роботи;
- забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії компетентного керівника гуртка і підлітків у гуртковій роботі;
- формування позитивної мотивації до дослідницької діяльності, стійкої потреби в саморозвитку і самовдосконаленні та розвиток самоактуалізації підлітків.

Дослідницька суб'єктність підлітка проявляється і формується в активній творчій свідомій дослідницькій діяльності, у нашому випадку – в пошуково-дослідницькій гуртковій роботі.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам резюмувати, що суб'єктом дослідницької діяльності є підліток, здатний до самостійного пошуку суб'єктивно невідомого знання, до засвоєння набутого досвіду творчої діяльності та досягнення суб'єктивно нових висновків дослідження. Так, модифікація змісту дослідницької діяльності підлітків у гуртковій роботі передбачає новий підхід до змістового наповнення основних компонентів змісту освіти, запропонованих І. Лернером (досвід пізнавальної діяльності,

досвід здійснення відомих способів діяльності, досвід творчої, пошукової діяльності, досвід ціннісного ставлення до об'єктів і засобів діяльності) [4].

У контексті нашого дослідження досвід пізнавальної діяльності підлітків у гуртковій роботі формується через систему знань про дослідницько-пошукову діяльність, алгоритм її проведення, способи формулювання гіпотез, методи та прийоми її дослідження; формування знань про об'єкт пошуку, його властивості. Варто наголосити, що в процесі оволодіння знаннями підлітки пізнають закони науки, зв'язки між ними; засвоюють оцінювальні знання про норми ставлень до різних явищ життя.

Вагомим у вихованні суб'єктності підлітка у гуртковій роботі є вдосконалення процесу засвоєння наукових понять, що сприяє вищій формі інтелектуальної діяльності підлітків. Виконуючи дослідницькі завдання, підліток зазнає якісних змін у структурі діяльності та особистості в цілому. Саме у процесі дослідницької діяльності у школярі формуються дослідницькі уміння й навички.

Досвід здійснення відомих способів діяльності (практичний досвід). Зміст цього досвіду становить система загальних інтелектуальних і практичних умінь та навичок, яка є основою конкретних видів діяльності: пізнавальної, трудової, ціннісно-орієнтаційної, комунікативної – участь у яких забезпечує здатність учнів оволодівати шляхами пошуку нового. Цей досвід передбачає формування умінь саморегуляції дослідницької діяльності; широке використання суб'єктного досвіду в інтерпретації та оцінці фактів, явищ, подій навколишньої дійсності, самовідданість пошуковій роботі зумовлена глибоким інтересом до наукових проблем. Варто наголосити на тому, що зміст і дослідницькі ситуації, які використовуються на заняттях гуртка мають бути для них цікавими, спонукати до пошуку розв'язків, активізувати мислення підлітків і сприяти формуванню їхньої дослідницької поведінки, інтуїції, творчості, дослідницьких умінь.

Досвід творчої, пошукової діяльності покликаний забезпечити готовність до пошуку шляхів розв'язання актуальних проблем, вимагає самостійного

застосування раніше засвоєних знань і вмінь у нових ситуаціях, формування нових способів діяльності на основі вже відомих.

Важливими характеристиками творчої діяльності є:

- самостійне перенесення знань і вмінь у нову ситуацію;
- бачення нової проблеми в знайомій ситуації;
- бачення структури об'єкта і його нової функції;
- самостійне комбінування відомих способів діяльності в новий;
- знаходження різних способів розв'язання проблеми та альтернативних доказів;
- побудова принципово нового способу розв'язання проблеми, який є комбінацією відомих.

Досвід ціннісних ставлень особистості у процесі дослідницької діяльності – специфічний досвід, адже сфера почуттів підлітка не збігається зі змістом знань про навколишню дійсність, навичками й уміннями. Система мотиваційно-ціннісних та емоційно-вольових ставлень разом із знаннями та вміннями є умовою формування системи цінностей, ідеалів, світогляду особистості. Тому вагомим є розвиток пізнавальної мотивації та дослідницької активності підлітків, їх інтелектуальних умінь, аналітичного та критичного мислення; розвиток схильності до рефлексії та самоаналізу.

Усі компоненти змісту загальної освіти взаємопов'язані та взаємозумовлені. Уміння без знань неможливі; творча діяльність здійснюється на основі сформованих знань і вмінь; знання про діяльність, забарвлену емоціями, передбачають поведінкові навички й уміння [4].

Наступною педагогічною умовою ефективного виховання суб'єктності підлітків у гуртковій роботі є використання інтерактивних форм і методів. Терміни «інтеракція / interaction», «співробітництво / «cooperation», є окремими проявами цілісної ідеї педагогічної взаємодії. Інтеракція – це вияв співробітництва, коли обома сторонами досягається взаємна згода й солідарність у розумінні цілей спільної діяльності та шляхів її досягнення; виявляється через реалізацію інтерактивних методів навчання [5].

Проведений нами аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє констатувати, що на сьогодні немає однаковості у підходах педагогів щодо трактування поняття інтерактивних методів навчання. На основі узагальнення поглядів науковців, ми інтерактивні методи визначаємо як способи цілеспрямованої двосторонньої взаємодії суб'єктів гурткового заняття, які сприяють їхній активній співпраці з метою оволодіння знаннями, вміннями й навичками.

Найбільш цікавими та використовуваними нами у гуртковій роботі виявилися наступні інтерактивні методи: мозковий штурм, криголам, метод «прес», капелюх скарг і пропозицій, капелюшна дискусія «за» і «проти», акваріум, аукціон ідей, активізуюча вікторина, точка опори, метод спроб і помилок, експрес-тест, робота в парах або групах, знайди помилку тощо.

Ефективним інтерактивним методом формування дослідницької суб'єктності підлітків є й дискусія, яку не можна перетворювати у беззмістовне обговорення й псевдопошук тих завдань, які заздалегідь відомі. На заняттях гуртка дискусія, як правило, є проблемною. Серед видів дискусії досить ефективними є: «круглий стіл», «засідання експертної групи», «форум», «дебати» та ін. З метою формування дослідницької суб'єктності на заняттях гуртка доцільним є використання «прес»-методу, який допомагає вихованцям навчитися аргументовано і в чіткій формі формулювати та висловлювати свою думку з дискусійного питання.

Суттєвим підсиленням ефективності заняття гуртка є застосування мультимедійної інформації, яка постає потужним ілюстративним засобом. Комп'ютеризоване навчання як вид діяльності виконує пізнавальну, тренувальну, дослідницьку і допоміжну роль.

На заняттях гуртка слухачі вчаться працювати з літературою, планувати та проводити дослідження, і, основне, оформлювати одержані результати у вигляді повідомлень та портфоліо проектів. Метою портфоліо є накопичення досягнень, відслідковування дослідницького прогресу, представлення діяльності і особистісного розвитку за окремий проміжок часу. У процесі

дослідницької діяльності у гуртковій роботі підлітки вчаться виконувати наступні завдання портфоліо: проаналізувати і узагальнити свою роботу; відобразити динаміку свого особистісного росту; представити результати своєї пошукової роботи найбільш повно і ефективно. Вагомими складовими портфоліо гуртківців є: тема дослідницького проекту, методи, які використовуються для реалізації теми; покроковий опис пошукової роботи; висновки.

Форми гурткової роботи передбачають групову і міжгрупову взаємодію. Серед інтерактивних організаційних форм ефективними є пізнавально-пошукові екскурсії, наукові відеолекторії, конкурси, акції, виставки-конкурси дослідницьких проектів, тематичні вечори-презентації результатів дослідницької діяльності, участь у масових всеукраїнських заходах (олімпіадах, конкурсах «Юний науковець») тощо.

На нашу думку, саме використання інтерактивних методів та форм у гуртковій роботі сприяє формуванню вмій і навичок підлітків, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії; розвитку умій толерантного спілкуватися між собою та іншими, критичного мислення, прийняття та аналізу рішень.

Зміна пріоритетів у вихованні підростаючого покоління зумовлює необхідність забезпечення психологічної і фахової готовності сучасного керівника гуртка до роботи в системі особистісно зорієнтованого навчання загалом і реалізації проблеми формування суб'єктності учня-дослідника зокрема. Тому наступною педагогічною умовою є забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії компетентного керівника гуртка і підлітків у гуртковій роботі. Ми констатуємо, що лише учитель-суб'єкт здатний сформувати такого ж суб'єкта – учня. Лише учитель-дослідник може сформувати успішного учня-дослідника. Йдеться не тільки про засвоєння певних алгоритмів, застосування відповідних методів, прийомів, засобів, а й про психологічну перебудова особистості сучасного педагога: усвідомлення необхідності і важливості змін; прийняття у ролі альтернативи традиційному навчанню особистісно і

компетентісно зорієнтованого; визнання кінцевою метою навчання розвитку особистості, а предметних знань і вмінь лише засобом її досягнення.

Педагогічна дослідницька спрямованість керівника гуртка включає в себе позитивно вмотивоване ставлення до цієї професії, інтереси, потреби, а вищим рівнем професійно-педагогічної дослідницької підготовки вчителя є його творчий підхід до організації педагогічної діяльності. Для вчителя – керівника гуртка, крім глибоких і системних психолого-педагогічних і фахових знань, необхідним є оволодіння іншими знаннями й уміннями: організація роботи із суб'єктом досвідом власним і учнівським; осмислення себе як дослідника; вивчення не лише вікових і особистісних, а й дослідницьких характеристик учнів; визначення дослідницького надзавдання, яке в гуртку стає одним із засобів налагодження діалогу з учнями; оволодіння методами, прийомами, технологіями інтерактивного навчання; освоєння технологій оцінювання не лише предметної, дослідницької, а й особистісної складової в розвитку учня-дослідника.

Активна участь педагога в гуртковій роботі в якості консультанта і активного помічника можлива тільки за наявності позитивного ставлення до пошуково-дослідницької педагогічної діяльності, тобто вчитель має бути вмотивованим до такої діяльності, йому має подобатися займатися дослідницькою роботою з підлітками; дослідницька діяльність має бути йому цікавою і приносити відчуття радості та задоволення, стати для нього однією із професійних цінностей. Лише в такому випадку можна говорити про суб'єктність педагога в дослідницькій педагогічній діяльності і його готовність до формування дослідницької суб'єктності школярів.

Дослідницька суб'єктність підлітка проявляється і формується в активній творчій свідомій дослідницькій діяльності, у нашому випадку, зокрема, – в пошуково-дослідницькій гуртковій роботі. Тому, однією з основних ознак підлітка як суб'єкта дослідницької діяльності в гуртковій роботі є його прагнення до самоусвідомлення, збагачення пізнавальних мотивів, що відбувається у процесі сприйняття цілей і змісту пошукової діяльності,

прагнення до знання і цілеспрямованої актуалізації своїх інтелектуальних можливостей у процесі цієї діяльності.

Вагомим у вихованні дослідницької суб'єктності підлітка є формування позитивної мотивації до дослідницької діяльності, стійкої потреби в саморозвитку і самовдосконаленні та розвиток самоактуалізації підлітків.

Підлітковий вік – це період, коли кардинальних змін зазнають усі зусилля підлітка, спрямовані на самоактуалізацію, самореалізацію, самооцінку, творчість, мобільність особистості. Підлітки як суб'єкти дослідницької діяльності прагнуть утвердження своєї суб'єктної винятковості, хочуть виділятися поміж ровесників. Це посилює їх пізнавальну мотивацію, що співвідноситься із змістом дослідницької діяльності — її предметом, засобами, способами розв'язування навчальних завдань. Отже, в дослідницькій діяльності відбуваються внутрішні особистісні перетворення підлітків, обумовлені активізацією педагогом їх мотивації та розвитком їх творчого потенціалу. Особливу увагу в процесі виховання підлітка заслуговує рефлексивна позиція особистості, а саме здатність до узагальнення та інтеграції суперечливої інформації щодо об'єкта дослідницького пошуку, систематизації варіантів дій, оптимального вибору тих чи інших позицій [10]. Саме рефлексія є серцевиною саморозвитку особистості підлітка, що включає різнобічний самоаналіз, переакцентування світу на себе, вмотивовану, свідому, відрефлексовану на основі самопізнання, самовизначення, самоконтролю, самоосвіти діяльність, спрямовану на самовдосконалення природних та духовних якостей, на розвиток дослідницького потенціалу, діалогового дивергентного мислення, самореалізацію творчих здібностей у процесі дослідницької діяльності та життєтворення загалом. З огляду на окреслене, підліток буде тоді розглядатися в якості суб'єкта дослідницької діяльності, коли він спроможний до визначення особистісних цілей здійснення дослідницької діяльності і засобів їх досягнення, а також вибору конкретної ролі для себе серед інших її суб'єктів.

Висновки. Таким чином, гурткова робота є оптимальною формою виховання у підлітків суб'єктності дослідницької діяльності, оскільки в процесі

її реалізації відбувається розвиток пізнавальної мотивації та дослідницької активності, інтелектуальних умінь, аналітичного та критичного мислення; розвиток схильності до рефлексії та самоаналізу; широке використання суб'єктного досвіду в інтерпретації та оцінці фактів, явищ, подій навколишньої дійсності.

Педагогічними умовами ефективного стимулювання та актуалізації підлітка як суб'єкта дослідницької діяльності у гуртковій роботі є: оновлення змісту дослідницької діяльності підлітків у гуртковій роботі, застосування інтерактивних форм і методів, налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії керівника гуртка і підлітків, сприяння позитивній мотивації дослідницької діяльності, стійкої потреби в саморозвитку і самовдосконаленні самоактуалізації підлітків.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми виховання дослідницької суб'єктності підлітків у гуртковій роботі. У подальшому актуальним є теоретичне обґрунтування критеріїв та рівнів визначення сформованості суб'єктності підлітків у дослідницькій діяльності на заняттях гуртка.

Література:

1.Зеер Э. Ф. Личностно ориентированное профессиональное образование / Эвальд Фридрихович Зеер. – Екатеринбург : Изд-во Уральского педагогического университета, 1998. – 126 с.

2.Кудрявцев В., Уразалиева Г. Субъект деятельности в онтогенезе / В. Кудрявцев, Г. Уразалиева // Вопросы психологии. – 2001. – № 4. – С. 14 – 30

3.Курлянд З. Н. Педагогические способности и профессиональная устойчивость учителя / Зинаида Наумовна Курлянд ; [под ред. В. А. Слостенина]. – Одесса, 1992. – 112 с.

4.Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я.Лернер. – М. : Педагогіка, 1981. – 188с

5. Туркот Т. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студентів магістратури вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / Т. Туркот. – Херсон, 2010. – 608 с.

6. Super D.E. Vocational development. – N.Y., 1957. – 391 p. 31